

ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПРОБЛЕМА ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ СТУДІЙ

EDUCATION OF INDEPENDENCE IN PRESCHOOLERS AS A PROBLEM OF NATIONAL AND FOREIGN SCIENTIFIC RESEARCHES

У статті досліджено обґрунтування проблеми виховання самостійності у дітей дошкільного віку у вітчизняних та зарубіжних наукових студіях. Автори акцентують увагу на вагомості та актуальності проблеми виховання самостійності у дітей дошкільного віку, яка пов'язана не лише з реалізацією особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходу до розвитку, виховання і освіти дітей раннього та дошкільного віку, а й з необхідністю вирішення проблеми підготовки підростаючого покоління до життєдіяльності в умовах глобалізованого суспільства. Переконані, що фахівці дошкільної освіти покликані забезпечити вирішення цього непростого завдання і задля цього повинні оволодіти необхідною інформацією, яка представлена у вітчизняних та зарубіжних наукових студіях. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав посилений інтерес науковців до досліджуваної проблеми, оскільки дошкільне дитинство є найбільш чутливим періодом для виховання такої якості особистості, як самостійність; самостійність є базовою характеристикою активності особистості, в основі якої – здатність дитини-дошкільника здійснювати діяльність без сторонньої допомоги, інтерес до цієї діяльності, наявність високого рівня умінь і навичок щодо її здійснення та ін.; роботу з виховання самостійності слід розпочинати саме у дошкільному дитинстві використовуючи найбільш ефективні засоби, методи та прийоми. Представлено ідеї Й. Песталоцці, М. Монтессорі, С. Русової, А. Макаренка щодо виховання самостійності у дітей дошкільного віку, розуміння феномену виховання самостійності як базової якості в дітей дошкільного віку сучасними науковцями. На цій основі автори висловлюють свою думку щодо дефініції «самостійність», «виховання самостійності у дітей дошкільного віку», становлення самостійності та активності дитини у період дошкільного дитинства та засобів, що забезпечують ефективність виховання самостійності у дітей дошкільного віку.

ігрова діяльність, трудова діяльність, природне довкілля.

The author of the article has investigated the substantiation of the problem of education of preschool children's independence in national and foreign scientific researches. The authors have focused attention on the importance and relevance of the problem of educating preschool children's independence, which is associated not only with the implementation of a personality-oriented and activity-based approach of development, upbringing and education of early and preschool children, but also with the necessity of solving the problem of preparing the younger generation for life in a globalized society. We are convinced that specialists in preschool education are called upon to ensure the solution of this difficult task and for this purpose should master the necessary information presented in national and foreign scientific researches. The analysis of recent researches and publications has shown an increased interest of scientists in the problem under study, since preschool childhood is the most sensitive period for the education of such a personality quality as independence; independence is a basic characteristic of personality activity, based on the ability of a preschool child to carry out activities without assistance, interest in this activity, the availability of a high level of skills and abilities to carry it out, etc. the work on upbringing the independence should begin in preschool childhood using the most effective means, methods and techniques. The article has presented the ideas of J. Pestalozzi, M. Montessori, S. Rusova, A. Makarenko on the education of independence in preschool children, understanding of the phenomenon of education of independence as a basic quality in preschool children by modern scientists. On this basis, the authors have expressed their opinion on the definitions of «independence», «education of independence in preschool children», the formation of independence and activity of the child during preschool childhood and the means that ensure the effectiveness of education of independence in preschool children.

Key words: preschool children, educator of preschool educational institution, independence, education of independence in preschoolers, pedagogy of Montessori, gaming activity, work activity, natural environment.

УДК 373.2.015.3:3.072.1-053.4:001
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.42>

Зданевич Л.В.,

д-р пед. наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Атросенко Т.О.,

д-р пед. наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету

Розгон В.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Ключові слова: діти дошкільного віку, вихователь закладу дошкільної освіти, самостійність, виховання самостійності у дітей дошкільного віку, педагогіка Монтессорі,

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Дитяча самостійність останнім часом дедалі частіше стає об'єктом підвищеної уваги сучасної освіти. Це пов'язано не лише з реалізацією особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходу до розвитку, виховання і освіти дітей раннього та дошкільного віку, а й з необхідністю вирішення проблеми підготовки підростаючого покоління до життєдіяльності в умовах глобалізованого суспільства. Дошкільний вік є найбільш сприятливим

періодом для виховання морально-вольових якостей особистості, зокрема основ самостійності. Фахівці дошкільної освіти покликані забезпечити вирішення цього непростого завдання і задля цього повинні оволодіти необхідною інформацією, яка представлена у вітчизняних та зарубіжних наукових студіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що на вагомості виховання самостійності у дітей акцентували увагу у своїх працях видатні

класики педагогіки (Я. Коменський, А. Макаренко, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Психологічні аспекти досліджуваної проблеми знаходимо у працях Р. Бернса, У. Джемса, Т. Дуткевич, О. Кононко, С. Максименка, Р. Павелківа, О. Скрипниченко та ін. Специфіка виховання самостійності у дітей раннього та дошкільного віку в різних видах діяльності вивчалася Л. Артемовою, А. Богуш, Н. Гавриш, З. Гуриною, К. Крутій, О. Лісовець, В. Маршицькою, Т. Піроженко, О. Рейпольською, М. Савченко, О. Удіною, Л. Фесюковою та ін. Науковці акцентують увагу на тому, що дошкільне дитинство є найбільш сенситивним періодом для виховання такої якості особистості, як самостійність; самостійність є базовою характеристикою активності особистості, в основі якої – здатність дитини-дошкільника здійснювати діяльність без сторонньої допомоги, інтерес до цієї діяльності, наявність високого рівня умінь і навичок щодо її здійснення та ін.; роботу з виховання самостійності слід розпочинати саме у дошкільному дитинстві використовуючи найбільш ефективні засоби, методи та прийоми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вагомість та актуальність проблеми виховання самостійності у дітей дошкільного віку не викликає сумніву. Саме тому вважаємо за доцільне проаналізувати, систематизувати ряд наукових позицій та активізувати сучасних дослідників до пошуку шляхів її вирішення.

Мета статті – дослідити обґрунтування проблеми виховання самостійності у дітей дошкільного віку у вітчизняних та зарубіжних наукових студіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дошкільна освіта є невід’ємним складником та першим рівнем у системі освіти, стартовою платформою особистісного розвитку дитини [8]. Відповідно, у Базовому компоненті дошкільної освіти, при визначенні вимог до обов’язкових компетентностей та результатів освіти дитини дошкільного віку, акцентовано увагу на вагомості виховання самостійності дітей дошкільного віку в різних видах діяльності.

Розкриваючи феномен самостійності дитини-дошкільника звернемось, насамперед, до ідей класиків педагогічної думки. Так, Й. Песталоцці самостійність трактував як «уміння особистості, яке формується на основі розвитку мислення, уваги, фізичної сили та витривалості, прийняття самостійних рішень і всебічного розвитку особистості». Інтелектуальний, фізичний та моральний розвиток особистості, на думку педагога, є базою для виховання у неї самостійності [12]. Вагоме значення самостійній діяльності дитини, її вільності, надавала М. Монтессорі. Провідним гаслом її педагогіки є – «допоможи мені це зробити самому». Педагогиня стверджувала, що «вже у віці трьох

років дитина повинна мати можливість виявляти самостійність і вільність». Основні принципи, які проповідувала відома дослідниця у своїх працях є: індивідуальний підхід у вихованні і навчанні дітей, принцип самовиховання і саморозвитку. Причому самостійну вільну діяльність М. Монтессорі вважала найважливішою у саморозвитку дитини. Свобода дитини і розкриття її особистості – головні вимоги М. Монтессорі у навчанні і вихованні дітей [7].

Фундатор вітчизняного дошкільного виховання С. Русова наголошувала на тому, що основним завданням педагога є «розвиток самостійності дитини. При цьому не слід обмежувати волю дитини, її самостійну думку, а слід лише корегувати її самостійний поступ». Відомий педагог акцентувала увагу на: значенні гри у вихованні самостійності, необхідності проводити забавки-ігри вільно, з ініціативи самих дітей, обмеженому педагогічному впливі у грі [9]. Розвиток самостійності дитини А. Макаренко вбачав у процесі дитячих ігор та зауважував на «роль дорослих в її організації, правильному керуванні, яке вимагає вдумливішого й обережнішого ставлення до гри дітей, щоб привчити їх перемагати труднощі, самостійно досягати підвищення якості» [5, с. 288]. Вагомим, на думку педагога, є виховання батьками самостійності дитини «через працю, яка повинна починатися дуже рано у формі гри, і дозволить їй у майбутньому оволодіти вмінням багато що робити, не розгублюватися ні за яких обставин» [5, с. 303–305].

Ідеї Й. Песталоцці, М. Монтессорі, С. Русової, А. Макаренка та ін. класиків педагогіки щодо виховання самостійності у дітей знайшли своє продовження у сучасних наукових студіях. Розглянемо найбільш актуальні для нашого дослідження.

Словник української мови трактує термін «самостійність» як «властивість і стан за значенням «самостійний»; уміння діяти без сторонньої допомоги або керівництва; самостійні дії» [11, с. 47], а «самостійний» – той, «який не перебуває під чиєюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-, чому-небудь; вільний, незалежний; здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки і т. ін.; відособлений від інших; який в ряді інших має значення сам по собі; окремих; який здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи, без сторонньої допомоги або керівництва; позбавлений сторонніх впливів; оригінальний» [11, с. 46].

Самостійність визначається Р. Павелківом як «прояв основ формування характеру, вміння діяти за власною ініціативою, помічати необхідність своєї участі в тих чи інших обставинах; вміння виконувати звичні справи без звернення за допомогою і контролю дорослого; вміння усвідомлено діяти в ситуації заданих вимог та умов діяльності;

вміння усвідомлено діяти в нових умовах (визначити мету, врахувати умови, здійснювати елементарне планування, отримати результат); вміння здійснювати елементарний самоконтроль і самооцінку результатів діяльності; вміння переносити відомі способи дій в нові умови [6, с. 245]. Основними проявами розвитку самостійності дітей дошкільного віку Л. Фесюкова виокремлює: «здатність визначати підставу для тих чи інших учинків, вибір поведінки; здатність відокремлювати власну позицію; здатність до незалежної реалізації структурних блоків пізнавальної діяльності; планування, регулювання і аналіз своєї діяльності без допомоги інших; вміння співвідносити свої прагнення і можливості, адекватно оцінювати процес своєї діяльності» [13, с. 30].

Автори методичного посібника «Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ» визначають самостійність як «вольову якість особистості, яка полягає у здатності діяти незалежно від керівництва і допомоги ззовні, звертатися за нею в разі об'єктивної допомоги; ініціювати власні рішення, покладатися на свій життєвий досвід» [2, с. 58]. Науковці стверджують, що «дошкільника можна назвати самостійним, якщо його поведінка характеризується комплексом усіх основних показників – незалежністю, ініціативністю, цілеспрямованістю й оптимізмом. Несформованість хоча б одного з них робить неправомірною високу оцінку, бо кожне з названих умінь є необхідною умовою розвитку самостійності малюка, взяте окремо, не може гарантувати необхідний рівень активності особистості. Так, оптимістично налаштована та незалежна дитина не обов'язково здатна виявляти в діяльності цілеспрямованість та творчість, а ініціативна – незалежність від думки інших» [2, с. 58].

Погоджуємося, що «самостійність дошкільника – це завжди продукт його власної ініціативи. Вона не дається від народження, вона формується й досягає певного рівня розвитку в результаті залучення малюка до організованої дорослим діяльності. Провідна роль у розвитку самостійності належить вихованню та навчанню, тобто керівництву з боку дорослого. В той же час дитина – активний суб'єкт, дієвий учасник спілкування. Ми не можемо не рахуватись із ним – з його фізіологічними та психічними особливостями, з його інтересами та бажаннями. Саме дитина визначає межу та стиль цього керівництва» [2, с. 58].

Підтримуємо науковців у тому, що показником самостійності є компетентність дитини щодо себе яка полягає в: 1) оптимістичному ставленні до своїх можливостей, покладанні на власні сили; намаганні самостійно розв'язувати власні проблеми, зверненні за допомогою лише в разі необхідності; 2) зацікавленні собою: спостерігає, аналізує свої дії, вчинки; має позитивний «Я» образ,

радіє своєму існуванню, вважає себе хорошою людиною; 3) постійному знаходженні часу для себе, для самовдосконалення; відстоюванні власної гідності, не допускаючи образ в свою сторону, приниження; прагненні до самовдосконалення, постійній праці над собою, докладанні зусиль, щоб стати кращою; 4) наявності своїх амбіцій: прагне визнання своїх чеснот авторитетними людьми; диференційовано ставиться до людей, що її оточують, уникає небажаних контактів [14, с. 9].

Важливо враховувати, що розвиток самостійності залежить від «рівня сформованості емоційної сфери дитини, її інтелекту та волі. Рівень сформованості самостійності залежить від умов, в яких виховується дитина (вдома, дошкільному закладі, дитячому будинку); сукупності чинників навколишнього середовища (біологічних, соціальних, фізичних, культурних) та відповідної вікової зрілості пізнавальних і емоційних процесів [2, с. 59]. Відповідно, науковці виокремлюють три основних компоненти моделі розвитку самостійності дітей дошкільного віку: інтелектуальний, вольовий та емоційний. Базою, що лежить в основі компонентів і яка здійснює безпосередній вплив на рівень розвитку самостійності визначають знання, уміння, навички та ставлення до діяльності особистості, що у період дошкільного дитинства проходить стадії формування [2, с. 60]. У свою чергу Л. Артемова переконана, що розвиток самостійності у дошкільника проходить у три етапи: 1) з'являється прагнення до незалежності в діях, попри неспроможність досягти самостійно потрібного результату, нести відповідальність за свій вибір. Головним є задоволення від самих спроб самостійних дій; 2) коли накопичено певний досвід, дитина стає більш цілеспрямованою у своїх діях, реально оцінює свої бажання та вміння – рівень самостійності зростає; 3) дитина здатна діяти самостійно в багатьох ситуаціях (обслуговує себе, надає певну допомогу іншим, розуміє свої можливості, може робити побутовий вибір), але ще виявляє нестійкість у моральному виборі, хоч і спирається на суспільні норми [1].

Виховання самостійності в дітей дошкільного віку, як стверджує О. Лісовець, – це «складний і багатогранний процес, який потребує цілеспрямованої роботи. Її успішність залежить від усвідомлення дорослими (педагогами, батьками) важливості виховання означеної якості з дошкільного дитинства, знання шляхів її розвитку та умов, що сприяють становленню самостійності дитини» [4, с. 4]. Дослідниця стверджує, що «самостійність дитини розвивається поступово, і значною мірою залежить від умов виховання» [4, с. 4].

Ефективність виховання самостійності у дітей дошкільного віку зумовлена, як свідчить аналіз наукових студій, використанням відповідних засобів. Так, О. Денисюк переконана, що

«самостійність у діяльності дитини раннього віку з'являється за умови активного пізнання довкілля. При цьому відзначається важливість впливу на цю активність родини, у якій зростає дитина. Батьки, які стимулюють вияви активності дитини в задоволенні життєвих потреб, в ознайомленні з довкіллям через спостереження, створюють умови для виникнення та розвитку ігрової діяльності. Тим самим вони сприяють виникненню перших виявів самостійності в дитини» [3].

М. Савченко акцентує увагу на тому, що виховання самостійності як базової якості в дітей дошкільного віку – це «складний і багатогранний процес, який потребує цілеспрямованої роботи, а одним із засобів виховання самостійності виступає гра, в якій створюються умови для самостійної діяльності дітей, прояву ними цілеспрямованості, ініціативності, незалежності, творчості, пізнавального інтересу та інших критеріїв самостійності» [10]. Авторка зазначає, що «ігрова діяльність має великий потенціал для виховання самостійності як базової якості у дітей дошкільного віку та сприяє розвитку таких її компонентів, як-от: активному пізнанню довколишнього середовища і себе в ньому, усвідомленню свого «Я» і своїх можливостей; прагненню застосовувати набуті знання в різних ігрових ситуаціях, уміти орієнтуватись у нових умовах; цілеспрямованості, наполегливості та рішучості в грі, долаючи різні перешкоди; самостійності у здійсненні логічних операцій, прогностичності та творчості; умінню критично оцінювати отриманий результат, прагнути до його вдосконалення, умінню приймати власні рішення; розумінню відповідальності за власні дії перед колективом, умінню діяти згідно встановлених правил і підпорядковувати себе їм за власною ініціативою, а не під керівництвом дорослого» [10].

Висновки. Отже, самостійність розуміємо як здатність особистості перевершувати власні можливості, ставити перед собою більш складні цілі та досягати їх. Слід також враховувати, що самостійність не може існувати окремо від таких особистісних властивостей особистості як воля, цілеспрямованість та виконує ряд функцій: управління, саморегуляції діяльності та поведінки, саморозвитку, самореалізації, автономності, мотивації, самоактуалізації та ін. Відповідно, самостійність дитини дошкільного віку трактуємо як якість особистості, що характеризується сукупністю знань, умінь, навичок, ставленням до процесу, результатів та умов здійснення різних видів діяльності без керівництва дорослого.

Становлення самостійності та активності дитини відбувається протягом усього періоду дошкільного дитинства. Самостійні окремі дії дитини раннього віку, повсякчас доповнюючись та збагачуючись, до початку дошкільного віку

починають формуватися у самостійну діяльність. У середньому дошкільному віці різні форми самостійної поведінки виявляються у різних видах діяльності. Самостійна поведінка у старшому дошкільному віці набуває стійкості та сталості, що є свідченням становлення самостійності як якості особистості дитини. Ця якість може виявлятися як у різних видах практичної діяльності, так і у спілкуванні дитини з однолітками та дорослими.

Поняття «виховання самостійності у дітей дошкільного віку» трактуємо як цілеспрямований та систематичний процес формування умінь та навичок планування та виконання дитиною дошкільником різних видів діяльності без керівництва дорослого (вихователя, батьків та ін.). Серед засобів, що забезпечують ефективність виховання самостійності у дітей дошкільного віку, акцентуємо увагу на усіх видах дитячої діяльності (ігрова, навчально-пізнавальна, трудова, художня, комунікативно-мовленнева, рухова та ін.) та природньому довіллі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артемова Л. Моделі структур дидактичної гри та ігрових стосунків. Дошкільне виховання. 2005. № 4. С. 6–7.
2. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Бельська, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Х. : Мадрид, 2015. 220 с.
3. Денисюк О. Роль сім'ї у розвитку самостійності дітей раннього віку. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 14. С. 63–66.
4. Лісовець О. В. Виховання самостійності у дітей різної статі віком 5–7 років: монографія. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2022. 223 с.
5. Макаренко А. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ: Радянська школа, 1973. 336 с.
6. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.
7. Павленко В. В. Методи виховання Марії Монтессорі. Методичні засади реалізації особистісно орієнтованого виховного процесу в сучасних освітніх засадах: збірник науково-методичних праць / за редакцією О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2012. С. 218–221.
8. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
9. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. 124 с.

10. Савченко М. Вплив ігрової діяльності на виховання самостійності в дітей дошкільного віку. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/4_2011/26.pdf

11. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978. 920 с.

12. Улюкаєва І. Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. 424 с.

13. Фесюкова Л. Учусь керувати собою: комплексні заняття для дітей 3–5 років. Харків: ПП «ГРО ПЛЮС», 2008. 208 с.

14. Шаповалова О., Парфілова С., Павлущенко Н. Теоретичні аспекти виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. Вип. 2(8). МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; [голов. ред. С. В. Совгіра]. Умань : Візаві, 2022. С. 6–12.